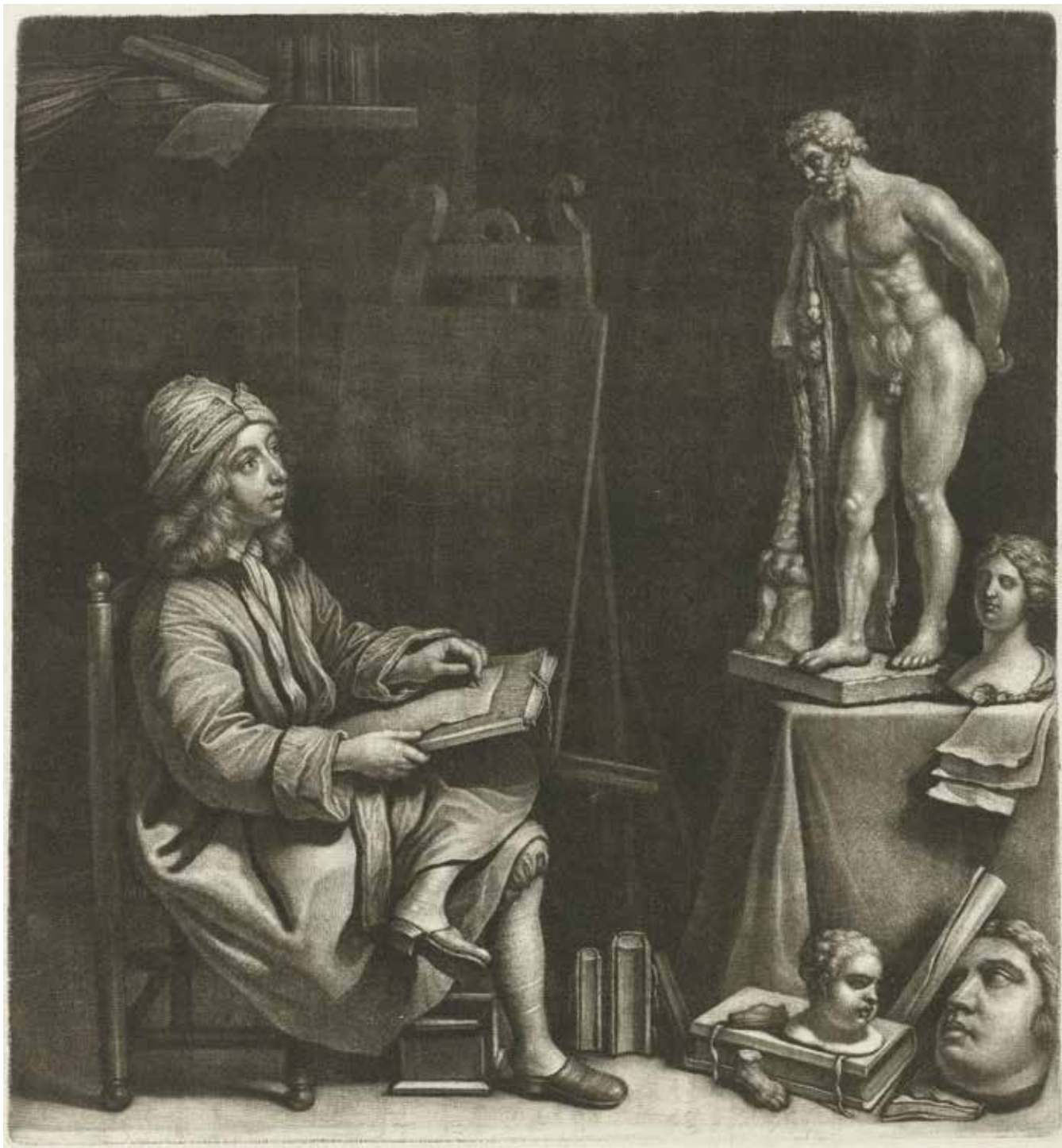

Wallerant Vaillant in Amsterdam

Voorwoord	5
Inleiding	7
Levensgeschiedenis	10
Portrettekeningen	16
Prenten	38
Schilderijen	54
Navolgers en invloed	70
Noten	72
In afkorting aangehaalde literatuur	76
Verantwoording en dankwoord	79
Colofon	80

Tekenende jongen in een atelier. Mezzotint, 32,4 x 30 cm. Rijksmuseum, Amsterdam (zie ook afb. 64)

Voorwoord

De zeventiende-eeuwse schilder, tekenaar en graficus Wallerant Vaillant behoort ondanks zijn veelzijdige kwaliteiten niet tot de beroemdste kunstenaars van zijn tijd. In veel kunsthistorische overzichten ontbreekt zijn naam en in musea worden de meeste van zijn schilderijen niet getoond in de expositiezalen, maar bewaard in de depots. Zijn prenten en tekeningen zijn in verband met hun kwetsbaarheid vrijwel altijd opgeborgen.

Het feit dat er zowel in Amsterdam als in Den Haag lanen zijn die de naam Vaillant dragen, lijkt een indicatie dat de kunstenaar toch niet echt in de vergetelheid is geraakt. Helaas, schijn bedriegt: dit zijn verwijzingen naar latere telgen uit dezelfde familie, zoals de achttiende-eeuwse zeekapitein Jan Olphert Vaillant en de negentiende-eeuwse Haagse wethouder Johan Pieter Vaillant.

Zonder enige aarzeling kunnen we hier spreken over een te weinig bekende kunstenaar, die meer aandacht verdient dan hij tot nu heeft gekregen; en dat geldt ook voor zijn veelzijdigheid. In medium – zo was Vaillant een van de pioniers op het gebied van de mezzotint – en in onderwerpkeuze: zijn werk varieert van alledaagse scènes tot formele portretten van de Europese elite.

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de tentoonstelling *Veelzijdig virtuoos – Wallerant Vaillant in Amsterdam* in Museum Van Loon. Een logische plek voor een overzicht gewijd aan leven en werk van deze kunstenaar: niet alleen heeft Museum Van Loon liefst vijf geschilderde portretten van Wallerant Vaillant in zijn collectie; het museum heeft ook een traditie van het geven van een stem aan diegenen die uit de mainstream (kunst-)geschiedenis dreigen weg te vallen.

Op deze plek past een groot woord van dank aan portretspecialisten Rudi Ekkart en Claire van den Donk. Zij verrichtten het onderzoek naar leven en werk van Wallerant Vaillant, uitmondend in deze publicatie en genoemde tentoonstelling. Daarnaast bedanken we natuurlijk de partners die ons project mogelijk maakten: Mondriaan Fonds, Cultuurfonds, Turing Foundation, Stichting Zabawas, Amsterdams Fonds voor de Kunst, Gravin van Bylandt Stichting, Hendrik Mullerfonds, De Gijselaar-Hintzenfonds, Stichting Pieter Haverkorn van Rijsewijk en P.W. Janssen's Friesche Stichting. En, uiteraard, veel dank aan de bruikleengevers

voor de tentoonstelling: Amsterdam Museum, Museum Arnhem, de Backer Stichting, Het Bonnefanten, Kunsthalle Bremen, Groninger Museum, Rijksmuseum, Collectie Six, Stadsarchief Amsterdam, Teylers Museum, Wallraf-Richartz-Museum, Klassik Stiftung Weimar en particuliere bruikleengevers.

Pagina's uit onze geschiedenis aanvullen is zo ongeveer het meest waardevolle werk dat er is. Het vult leemtes en doet dat – onder andere via publicaties zoals deze – voor de eeuwigheid. Met deze inspirerende gedachte onder de armen wens ik iedereen extra veel leesplezier!

Gijs Schunselaar
directeur-bestuurder Museum Van Loon

1. *Zelfportret als militair*, ca. 1650-1660. Doek, 63,5 x 57,5 cm. Landesgalerie, Niedersächsisches Landesmuseum, Hannover.

Inleiding

Wallerant Vaillant was geen geboren Amsterdammer, maar was afkomstig uit de stad Rijsel in het zuidelijke deel van Vlaanderen dat tegenwoordig tot Frankrijk behoort. Na een opleiding in Antwerpen kwam de jonge kunstenaar in de eerste helft van de jaren veertig van de zeventiende eeuw naar Amsterdam, waar hij, met een kort intermezzo in de Zeeuwse stad Middelburg, ongeveer tien jaar werkzaam bleef. In 1655 of 1656 reisde hij af naar Duitsland, waar hij in Heidelberg en Frankfurt verbleef en vanwaar hij enkele jaren later naar Parijs trok. Na bijna tien jaar verblijf in het buitenland keerde hij omstreeks 1665 terug in Amsterdam, waar hij tot zijn dood in 1677 werkzaam was. Terwijl hij in zijn eerste periode in Amsterdam vooral werkte als tekenaar en in veel mindere mate als schilder van portretten, maakte hij in Duitsland kennis met een nieuw ontwikkelde prenttechniek, de mezzotint. In deze prenttechniek was Vaillant één van de pioniers en bouwde hij in twintig jaar een aanzienlijk oeuvre op. Na zijn terugkeer in Amsterdam werkte Vaillant behalve als graficus van allerhande voorstellingen vooral als portretschilder.

De Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw is in belangrijke mate beïnvloed door de vele migranten uit de Zuidelijke Nederlanden en de Frans-Vlaamse grensgebieden. In de jaren omstreeks 1600 trokken veel mensen naar het noorden en in het bijzonder naar het gewest Holland. Zij leverden daar een grote bijdrage aan de industriële en artistieke opbloei. Die stroom begon omstreeks 1585 nadat de stad Antwerpen in Spaanse handen was gekomen en duurde voort tot en met de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Daarna werd de emigratie vanuit de Zuidelijke Nederlanden minder omvangrijk totdat de opheffing in 1685 van het Edict van Nantes, dat godsdienstvrijheid garandeerde, een stroom van Franse protestantse vluchtelingen naar het noorden dreef. De komst van de familie Vaillant naar Amsterdam valt midden in de periode van betrekkelijke rust op het vluchtelingenfront. Waarschijnlijk moet de emigratie van de familie vanuit Rijsel naar Amsterdam vooral zijn ingegeven door economische motieven, aangezien de Noord-Nederlandse economie in de jaren omstreeks 1640 nog steeds een geweldige groei doormaakte en de scheepvaart- en handelsstad Amsterdam zich ontwikkelde tot een internationaal centrum. Dat neemt niet weg dat er bij deze calvinistische tak van de familie Vaillant ook een zekere onrust kan hebben geheerst hoe

lang hun geloofsuitoefening in een overwegend katholieke omgeving stand zou kunnen houden.

De binnenkomende stroom vreemdelingen had een zeer internationale samenstelling en dat gold ook voor de kunstenaars die naar de Hollandse steden kwamen. Onder hen vinden we nog steeds veel Vlamingen en Fransen, maar ook Duitsers, Zwitsers en Engelsen om slechts enkele nationaliteiten te noemen. En hoewel de bijdrage van zulke migranten niet meer zo fundamenteel was als de Vlaamse bijdrage aan de kunstontwikkelingen omstreeks 1600, brachten zij wel hun eigen accenten en karakteristieken mee en leverden zij een bijgedrage aan de pluriformiteit van de Nederlandse cultuur van die tijd.

De stad Lille, waar Wallerant Vaillant geboren werd, is tegenwoordig een stad van middelgrote omvang in Noord-West-Frankrijk. Lille, in de vroegere landstaal Rijsel geheten, ligt in het gebied dat oorspronkelijk behoorde tot de Nederlanden en doorgaans wordt aangeduid als Frans Vlaanderen. In 1667, dus nadat de familie Vaillant naar Amsterdam was verhuisd, werd dit deel van de Spaanse Nederlanden door Lodewijk XIV veroverd en ingelijfd bij Frankrijk. Tot de historisch belangrijke steden in dit gebied behoren ook Duinkerken, Cassel, Sint Omaars en Douai. De schilderkunst in Frans Vlaanderen vormde in de zeventiende eeuw geen bloeiende nering. Er is weinig te melden, ook wat betreft portretkunst. De vanaf 1641 in Duinkerken werkzame schilder Jan van de Reyn (1602-1678) is een zeldzaam verschijnsel in deze streken, aangezien het merendeel van de hier geboren kunstenaars wegtrok naar elders en kunstenaars van elders slechts bij toeval in dit gebied werkzaam zijn geweest.

Levensgeschiedenis

Wallerant Vaillant werd op 30 mei 1623 in Rijsel geboren en diezelfde dag katholiek gedoopt als oudste zoon van de lakenkoper Jean Vaillant (1597-1675) en zijn echtgenote Maria Warlop, die in 1619 waren getrouwd.¹ Nadat Maria Warlop was overleden hertrouwde Jean Vaillant omstreeks 1630 met Clara Bochet.² Uit dit tweede huwelijk werd een reeks kinderen geboren, de eerste vijf in Lille en daarna nog zeven in Amsterdam. Opvallend is dat vijf zonen van de lakenkoper kunstenaar zijn geworden: de uit het eerste huwelijk stammende Wallerant en Jean en hun jongere halfbroers Bernard, Jacques en André. Aanvankelijk was de vader, net als zijn verdere familie, katholiek en pas later, waarschijnlijk na zijn tweede huwelijk, ging hij over tot het calvinisme. Intussen liet hij tot zijn vertrek uit de stad al zijn kinderen dopen in de katholieke kerk, wellicht om zijn afvalligheid van het katholieke geloof niet al te erg op te laten vallen. De familie moet een redelijke welvaart en aanzien hebben genoten. Daarop wijst ook het feit dat er nog een geschilderd portret bekend is van de grootvader van de schilder, dat in 1602 werd vervaardigd, vermoedelijk door een in Rijsel of omgeving gevestigde kunstenaar (afb. 2).³

Wellicht leerde de jonge Wallerant de eerste beginselen van de schilder- en tekenkunst bij een lokale kunstenaar, maar voor zijn eigenlijke beroepsopleiding ging hij naar de stad Antwerpen. Dat was in die tijd het belangrijkste artistieke centrum van de Zuidelijke Nederlanden, waar

grootmeesters als Peter Paul Rubens, Jacob Jordaens en Antoon van Dijk werkzaam waren of waren geweest. De keuze voor een leermeester viel op de schilder Erasmus Quellinus (1607-1676), die zelf onder andere in het atelier van Rubens had geleerd.⁴ Vaillant werd ingeschreven als leerjongen per 17 september 1639 tegen betaling van 150 gulden per jaar.⁵ Quellinus was vooral een schilder van religieuze en historische taferelen, maar vervaardigde incidenteel ook portretten. Enkele jaren voordat Wallerant Vaillant bij hem in de leer kwam schilderde hij een zeer aantrekkelijk groepsportret (afb. 3), waarop hijzelf, zijn vrouw en zijn zoontje zijn afgebeeld, een schilderij dat verwant is aan het werk van de eveneens slechts zo nu en dan als portretschilder optredende Thomas Willeboirts Bosschaert. Mede ten gevolge van het feit dat het vroege werk van Vaillant vrijwel uitsluitend bestaat uit tekeningen, kunnen we nauwelijks nagaan welke invloed de opleiding bij Quellinus op hem heeft gehad.

In de jaren na 1640 vestigden zich zowel vader Jean Vaillant en zijn gezin als zoon Wallerant in Amsterdam. We hebben geen exacte gegevens over de ogenblikken van vestiging en hebben daardoor geen zekerheid wie als eerste naar de Amstelstad ging, maar het lijkt waarschijnlijk dat vader Jean eerder naar Amsterdam kwam dan zoon Wallerant. In maart 1641 liet Jean Vaillant nog een kind katholiek dopen in Lille

2. Anonieme schilder, *Jean Vaillant, grootvader van de schilder*, 1602. Paneel, 102 x 63 cm. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort

en op 31 maart 1643 werd hij ingeschreven als lid van de Waalse Gemeente in Amsterdam. Op 6 december 1643 werd een zoon Jacob in de Waalse kerk in Amsterdam gedoopt.⁶ Waarschijnlijk vestigde Wallerant zich later in Amsterdam, want hij werd pas op 25 september 1645 als lidmaat van de Waalse Gemeente in Amsterdam ingeschreven.⁷ Het is mogelijk dat hij al wat eerder naar Amsterdam was gekomen, maar een vestiging in de loop van het jaar 1645 lijkt het meest waarschijnlijk.

De keuze van de familie Vaillant voor Amsterdam was niet toevallig. Al in 1621 werd Magdalena Vaillant, de omstreeks 1585 geboren oudere zuster van Jean en de tante van Wallerant, lidmaat van de Waalse Gemeente in Amsterdam, nadat zij, komende uit Rijsel eerst korte tijd in Leiden had vertoefd.⁸ Zij was in 1608 getrouwd met de droogscheerder Jaspas Waterloo, die enige tijd later ook naar

3. Erasmus II Quellinus, *Zelfportret met vrouw en zoon*, ca. 1635-1636. Doek, 117 x 93 cm. Cincinnati Art Museum, Cincinnati

Amsterdam kwam en daar in 1623 bij de Waalse Gemeente werd ingeschreven. Hun in 1609 geboren oudste zoon was de schilder, tekenaar en graficus Anthonie Waterloo (1609-1690), die een volle neef van Wallerant Vaillant en zijn broers was.⁹ In 1640 woonden Magdalena Vaillant en haar tweede zoon Jan Waterloo aan de Anjeliersgracht (tegenwoordig Westerstraat) in de Jordaan, waar ze een lakmoesmolen bezaten.

Jean Vaillant vestigde zich met zijn gezin in een veel aanzienlijker deel van de stad, namelijk op de Fluwelen Burgwal, de tegenwoordige Oudezijds Voorburgwal. De eveneens aan deze gracht gelegen Waalse Kerk was nabij. Tot in de achttiende eeuw zijn leden van de familie Vaillant vermeld met het adres Fluwelen Burgwal en het is waarschijnlijk dat de woning van Jean Vaillant generaties lang in de familie is gebleven. Ook Wallerant Vaillant woonde daar,

4. Keurvorst Karl Ludwig I van de Palts, 1656. Kopergravure, 30,4 x 22,1 cm. Rijksmuseum, Amsterdam

5. Keurvorst Karl Ludwig I van de Palts, 1656. Krijt, wit gehoogd, 25,7 x 18,2 cm. Albertina, Wenen

zowel tijdens zijn eerste Amsterdamse verblijf als na zijn terugkeer uit Frankrijk in 1665. Hij is ongehuwd gebleven.

In 1647 of 1648 betaalde Wallerant Vaillant zijn inkomstgeld voor het Lucasgilde in Middelburg.¹⁰ Waarom hij naar de Zeeuwse hoofdstad ging is niet bekend, maar waarschijnlijk keerde hij al spoedig weer terug naar Amsterdam, waar hij nog tot het midden van de jaren vijftig werkzaam was. Daarna ging hij weer op reis en nu voor een veel langere periode. In 1656 bevond hij zich in de stad Heidelberg waar na de in 1648 gesloten Vrede van Münster keurvorst Karl Ludwig I van de Palts (1617-1680) regeerde. Hij was de zoon van de Winterkoning en de Winterkoningin en leefde in deze jaren op gespannen voet met zijn in Nederland wonende moeder Elisabeth van Bohemen. Het is onbekend waarom Vaillant zich naar Heidelberg begaf, maar enkele gedateerde prenten herinneren aan zijn verblijf aldaar. Hij maakte daar een middelmatige portretgravure van Karl Ludwig (afb. 4) en ook een portretgravure van zijn zuster Sophia van de Palts, die aan het hof van haar broer leefde.¹¹ Beide kopergravures zijn

1656 gedateerd. Er is ook een met de prent overeenkomende krijttekening bewaard met het portret van Karl Ludwig, waarop de vorst alleen in ruim borstbeeld is weergegeven (afb. 5).¹² Het kwaliteitsverschil tussen tekening en prenten maakt duidelijk dat Vaillant wel al een ruime ervaring had als portrettekenaar, maar als graveur nog aan het begin van zijn loopbaan stond. Die achterstand haalde hij in de volgende jaren snel in.

Hoelang hij in Heidelberg is gebleven, is niet duidelijk, maar uiterlijk in 1658 had hij zijn werkerrein verplaatst naar de stad Frankfurt. Aan die overgang herinneren de teksten op het in 1658 geschilderde trompe-l'oeil-stillevan met een brievenbord, dat zich bevindt in de Gemäldegalerie van de Staatliche Kunstsammlungen in Dresden (afb. 6). Bij de inscripties op de afgebeelde brieven zien we enkele teksten die verwijzen naar Frankfurt, maar ook een brief met de adressering 'Aux Walherand et bernard Vaillant, peintres au chateau de Heydelberg'.¹³ Deze inscriptie bevestigt dat de kunstenaar tijdens zijn verblijf in Duitsland werd vergezeld door zijn in 1632 geboren broer Bernard. Mogelijk ontmoette

6. *Stilleven met brievenbord*,
1658. Papier op doek,
51,5 x 40,5 cm.
Gemäldegalerie Alte
Meister, Dresden

Wallerant Vaillant prins Ruprecht van de Palts, de jongere broer van keurvorst Karl Ludwig, al tijdens zijn verblijf in Heidelberg, waar Ruprecht ondanks zijn gespannen relatie met zijn oudere broer in de jaren 1654-1656 zou hebben verbleven. In ieder geval waren beide kunstenaars daarna samen in Frankfurt, een samenwerking die van grote betekenis is geweest voor de ontwikkeling van de mezzotint.

In april 1657 was de Duitse keizer Ferdinand III van Habsburg, die twintig jaar had geregeerd, overleden. Zijn

oudste zoon Ferdinand IV was al in 1654 gestorven, waardoor diens jongere broer Leopold I (1640-1705) kroonprins was geworden. Op 18 juli 1658 werd deze op achttienjarige leeftijd in Frankfurt tot keizer verkozen en dertien dagen later, op 31 juli, in de Dom van Frankfurt gekroond. Rijksdag en kroning waren evenementen waar voor een portrettekenaar, die gewend was snel te werken, goed geld te verdienen was, want vorsten uit het gehele Duitse rijk en vertegenwoordigers uit tal van andere landen stroomden samen voor deze

Portrettekeningen

Voorlopers

Direct aan het begin van zijn loopbaan manifesteerde Wallerant Vaillant zich als een specialist op het gebied van getekende portretten. Terwijl geschilderde beeltenissen in de Nederlandse zeventiende eeuw dusdanig talrijk zijn dat het portret een van de meest voorkomende genres van de beeldende kunst vormt, is het getekende portret in die tijd tamelijk zeldzaam.²² Er zijn maar weinig voorstudies getekend voor geschilderde portretten en waar dat gebeurde gaat het vaak om compositieschetsen voor gecompliceerde opdrachten, bij voorbeeld groepsportretten. Vaak blijken tekeningen die in museale en particuliere verzamelingen, bij handelaren en op veilingen zijn aangemerkt als ontwerpen voor schilderijen en prenten, in werkelijkheid kopieën te zijn.

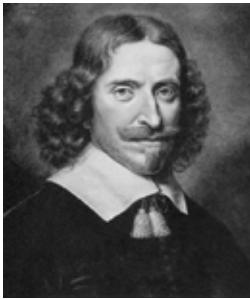
De tekening als eindproduct van een portretopdracht was in de laatste decennia van de zestiende en de vroege zeventiende eeuw in de Nederlanden tamelijk populair. Kunstenaar als Johannes Wierix (1549-1620), Hendrick Goltzius (1558-1617), Jacques de Gheyn II (1565-1629) en Crispijn de Passe (1564-1637), die vooral werkzaam waren als graveur, maakten tal van portrettekeningen, vooral op klein tot zeer klein formaat en in een zeer gedetailleerde uitvoering. Wat later, in de jaren twintig van de zeventiende eeuw, werd de traditie van hun werk in een nieuwe en eigen

vorm voortgezet door een vroegere leerling van De Gheyn, de Leidenaar David Bailly (1584-1657), die tussen 1621 en circa 1630 enige tientallen pentekeningen vervaardigde, die soms zeer gedetailleerd zijn uitgewerkt en vaak iets groter zijn dan de portrettekeningen van zijn voorgangers. Enkele ervan zijn ontwerpen voor gravures, maar de meeste moeten zijn gemaakt als zelfstandige portretten, meestal op papier, maar soms ook op perkament.²³ Ook in de verdere zeventiende eeuw was de vervaardiging van portrettekeningen vooral beperkt tot enkele individuele kunstenaars. Een daarvan was Johannes Thopas (ca. 1626-na 1690), die geboren was in Arnhem en later onder andere in Amsterdam, Haarlem en Assendelft werkte. Zijn oeuvre van ruim 65 portretten is in 2014 in kaart gebracht.²⁴ Enkele jaren jonger was de in Haarlem en Amsterdam werkzame Cornelis Visscher (ca. 1628/29-1659), die in zijn korte leven bijna 200 gravures vervaardigde en die bovendien een omvangrijk oeuvre van tekeningen naliet, merendeels uitgevoerd in zwart krijt. Diepgaand onderzoek naar zijn werk als tekenaar is nodig om een goed beeld van zijn werkzaamheden te krijgen.²⁵

Naast deze kunstenaars heeft ook Wallerant Vaillant, die iets ouder was dan Thopas en Visscher maar zijn werkzaamheden ongeveer gelijktijdig met hen begon, een eigen plaats in de productie van portrettekeningen. Zijn werkzaamheden als tekenaar zijn vrijwel beperkt tot zijn vroege jaren. Na

10. *Onbekende 44-jarige militair*, 1650. Krijt, 39,8 x 34 cm. Rijksmuseum, Amsterdam

Ook de directe verwanten van Eva Bicker zijn door Vaillant geportretteerd, om te beginnen haar ouders Jacob Bicker Jacobsz. (1581-1626) en Anna Roelofsdr. (1589-1626), ook in hun geval kopieën naar nog tijdens hun leven vervaardigde beeltenissen. De drie broers van Eva Bicker en hun echtgenotes zijn eveneens door Vaillant ten behoeve van de reeks geportretteerd: Roelof Bicker (1611-1656) en Agatha de Vlaming van Oudtshoorn (1619-1675), Jacob Bicker (1612-1676) en Alida Bicker (1620-1702) en Hendrick Bicker (1615-1651) en Eva Geelvinck (1619-1698).³⁶ Ten slotte

wordt de reeks gecompleteerd met een portret van een vertegenwoordiger van de derde generatie, Dirck Alewijn (1644-1687), het zontje van Fredrick Alewijn en Eva Bicker. Via hem is de gehele reeks tekeningen blijkbaar vererfd want ze behoorden later tot de in 1885 geveilde nalatenschap van zijn afstammeling Dirk Margarethus Alewijn (1817-1885).³⁷ Koper van de serie was de eigenaar van het veilinghuis Frederik Muller, Frederik Adama van Scheltema (1846-1899), die een grote verzameling portrettekeningen bijeenbracht, die dertien jaar na zijn dood werd geveild bij zijn vroegere firma Frederik

24. Tableau van de portretreeks Alewijn-Bicker, 1651-1652.

Bovenste rij v.l.n.r. Dirck Alewijn, Maria Schuurman, Jacob Bicker (zie ook afb. 21) en Anna Roelofsdr.

Middelste rij v.l.n.r. Abraham Alewijn, Geertruid Hooftman, Frederick Alewijn, Eva Bicker (zie ook afb. 20), Roelof Bicker, Agatha de Vlaming van Oudtshoorn, Jacob Bicker, Alida Bicker, Hendrick Bicker en Agatha Geelvinck (zie ook afb. 22).

Onderste rij Dirck Alewijn (zie ook afb. 23).

Muller: Die veiling werd georganiseerd door zijn opvolger Anton W.M. Mensing (1866-1936), die zelf de gehele serie, die verdeeld was over vijftien nummers, kocht.³⁸ Drie jaar na zijn dood kwam de reeks wederom op de veiling bij Frederik Muller en bij die gelegenheid werd de reeks wel versnipperd en gingen de vijftien bladen naar allerlei verschillende kopers, handelaren en verzamelaars.³⁹ Van meer dan de helft van de reeks kunnen we de huidige verblijfplaats niet meer traceren en de nog wel aanwijsbare bladen zijn verspreid over diverse verzamelingen in Europa en de Verenigde Staten.

De uitvoering van de portretten van de families Alewijn en Bicker sluit nauw aan bij die van de beeltenissen van het gezin van Jacob Elias, maar hier heeft Vaillant wat minder kleur toegevoegd, zoals dat ook geldt voor het merendeel van zijn verdere getekende portretten. Het is bijzonder jammer dat deze reeks uiteengevallen is. Om een indruk van het geheel te geven zijn alle bladen hierboven in de vorm van een stamboom van de geportretteerde personen op klein formaat afgebeeld (afb. 24).

Prenten

Overzicht

Wallerant Vaillant heeft een omvangrijk oeuvre aan prenten nagelaten, bestaande uit een klein aantal etsen en gravures en meer dan 200 mezzotints, ook wel zwartekunstprenten genoemd. Voor deze laatste techniek, die hij gedurende zijn verblijf in Duitsland leerde en ontwikkelde, was hij één van de pioniers. De elf als gravure of in gemengde techniek (ets en gravure) uitgevoerde prenten zijn merendeels buiten Nederland ontstaan en zijn in het algemeen weinig verrassend. Dankzij de werkzaamheden van J.E. Wessely en anderen uit de negentiende eeuw en de zorgvuldige, in het kader van het verzamelwerk van Hollstein gepubliceerde catalogus door Ger Luijten uit 1987 beschikken over een uitstekend overzicht van het grafisch werk van de kunstenaar.⁵¹ Slechts een tiental bladen is gedateerd of dateerbaar in de periode 1668-1675. Een overzicht van de chronologie van het grafisch oeuvre ontbreekt echter nog geheel en kan ook in het kader van deze publicatie niet worden geboden. Sommige prenten lijken te zijn gemaakt tijdens zijn verblijven in Duitsland en Frankrijk. Andere bladen, met name prenten die gemaakt zijn naar voorbeelden van Nederlandse kunstenaars die iets ouder of jonger waren dan Vaillant, dateren waarschijnlijk van na zijn terugkeer in Amsterdam in 1665. Voordat enkele van deze prenten worden besproken is het goed iets vertellen over de zwartekunsttechniek, over de uitvinding ervan en over Vaillants rol in de vroege ontwikkeling.

Techniek

Terwijl bij de gewone kopergravure begonnen wordt met een zo glad mogelijke koperplaat, waarin met een burijn groeven worden aangebracht, wordt bij de mezzotint de koperplaat eerst bewerkt met een zogenaamd wiegijzer. Met behulp van de gekartelde kop van zo'n wiegijzer wordt de koperplaat voorzien van zoveel putjes en bramen, dat het oppervlak geheel ruw wordt. Op zo'n ruw oppervlak hecht de inkt en wanneer men de op deze manier bewerkte koperplaat zou ininken, krijgt men een geheel zwarte afdruk. Om op de plaat een tekening aan te brengen worden vervolgens delen van de plaat met een schraapijzer of polijststaal weer glad gemaakt dan wel minder ruw gemaakt. Op de gladde delen pakt de inkt niet meer en op de half gladde delen pakt minder inkt en ontstaan lichtere partijen in een afdruk. Door meer of minder intensief polijsten ontstaan gradaties van zwart- en grijstonen, de halftonen waaraan de mezzotint zijn naam ontleent. Terwijl men bij een kopergravure alleen donkere partijen kan suggereren door meer of minder dichte arcering met gravurelijnen, is het bij de mezzotint mogelijk om via vloeiende overgangen van grijstonen alle gradaties tussen wit en zwart in de prent aan te brengen. De afdrukken maken een fluwelige indruk en worden daarom ook wel als zwartekunstprenten aangeduid. Door de grote nuanciering van zwart- en grijsgradaties kan men met deze techniek

43. Ludwig von Siegen, *Amelie Elisabeth van Hanau-Münzenberg*, 1642. Mezzotint en ets, 41,9 x 27,5 cm. Rijksmuseum, Amsterdam

een betere imitatie van in de schilderkunst bestaande toonverschillen bereiken. Juist daardoor is de mezzotint in de tweede helft van de zeventiende populair geworden voor het reproduceren van schilderijen. De techniek vergt echter een grote bekwaamheid van de graveur, zodat slechts een beperkt aantal kunstenaars zwartekunstprenten van hoog niveau heeft gemaakt.⁵²

Uitvinding en vroegste ontwikkeling

Uitvinder van de mezzotint was de Duitse beroepsmilitair Ludwig von Siegen (1609-na 1676), die deze techniek waarschijnlijk tijdens zijn verblijf in Kassel in de late jaren dertig van de zeventiende eeuw ontwikkelde. Het eerste resultaat van zijn experimenten publiceerde hij in 1642 in Amsterdam, waar hij zich in 1641 na zijn bekering tot

het katholicisme had gevestigd. Die eerste proeve was een portret van Amelie Elisabeth van Hanau-Münzenberg (1602-1651), die na de dood van haar man landgraaf Wilhelm V van Hessen-Kassel in 1637 regentes was voor haar minderjarige zoon. Von Siegens portret van de landgravin was gebaseerd op een schilderij van de Haagse hofschilder Gerard van Honthorst en vertoont slechts een beperkte nuanciering van tonen (afb. 43). Voordat hij in 1644 Amsterdam verliet om terug te keren naar Duitsland, produceerde Ludwig von Siegen nog enkele zwartekunstprenten, waarop door Honthorst vervaardigde schilderijen in prent werden gebracht, namelijk portretten van de Winterkoningin Elisabeth van Bohemen en van de latere stadhouder Willem II en zijn jonge vrouw Mary Stuart. Ook deze prenten vertonen nog niet de volle mogelijkheden van de nieuwe techniek, mede doordat de maker alleen die delen van de plaat ruw maakte waar hij donkere effecten wilde bereiken en hij verder met gewone gravuretechniek werkte. De echte ontwikkeling van de mezzotint begon pas na de ontmoeting van Ludwig von Siegen en prins Ruprecht van de Paltz (1619-1682), de derde zoon van de Winterkoning en de Winterkoningin. Naar verluidt ontmoeten beide pioniers van de zwartekunstprent elkaar in 1654 in Brussel. Ruprecht had aanvankelijk als royalistische cavalerie-commandant gevochten in de Engelse burgeroorlog, maar had daarna de wijk genomen naar de Nederlanden, waar hij ook zijn jeugd jaren had doorgebracht. In de jaren 1654-1656 verbleef hij in Heidelberg en moet daar Wallerant Vaillant hebben ontmoet. In 1658 vinden we beide kunstenaars in Frankfurt. Na de Restauratie van 1660 keerde de prins terug naar Engeland, waar hij een veelzijdige carrière als admiraal, koopman en uitvinder opbouwde.

Ruprecht van de Paltz vervolmaakte de door Ludwig von Siegen ontwikkelde techniek, onder andere door gebruik te maken van een wiegijzer waarmee gemakkelijk de gehele koperplaat van putjes en verruwingen kan worden voorzien. Die vervolmaakte techniek paste hij zelf toe in enkele prenten waarop Italiaanse en Spaanse schilderijen zijn gereproduceerd en droeg hij ook over op de iets jongere Vaillant.⁵³ Duidelijk is dat beiden vanaf die tijd mezzotinten van zeer hoog niveau hebben voortgebracht (afb. 44-45). Ruprecht gaf na zijn terugkeer naar Engeland in 1660 de nieuwe techniek door aan diverse daar werkzame kunstenaars die deze vooral voor de vervaardiging van portret-

Colofon

Deze uitgave verscheen ter gelegenheid van de tentoonstelling *Veelzijdig virtuos – Wallerant Vaillant in Amsterdam* in Museum Van Loon van 4 oktober 2024 tot en met 5 januari 2025.

Uitgave WBOOKS
in samenwerking met Museum Van Loon

Auteur: Rudi Ekkart en Claire van den Donk (DOEK ART)
Voorwoord: Gijs Schunselaar
Vormgeving: Maarten Evenhuis
Fondsenwerving: Esther Scholten

Fotografische verantwoording:
Artothek (afb. 1, 28 en 23)
Elke Estel / Hans-Peter Klut (afb. 6)
Marten de Leeuw (afb. 25 en 26)
Peter Cox (afb. 63 en 75)
Rheinisches Bildarchiv (afb. 29, 32, 33 en 34)
RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis (afb. 79)
Archief auteurs (afb. 24)
Indien niet anders aangegeven is het beeldmateriaal afkomstig van de in de bijschriften vermelde verzamelingen

Afbeelding voorzijde: Catharina Hunthum (zie afb. 68)
Aan de binnenzijde: Jongen als jager (zie afb. 60)
Afbeelding achterzijde: Zelfportret (zie afb. 46)
Aan de binnenzijde: Dirck Alewijn (zie afb. 23)

© 2024 WBOOKS / Museum Van Loon
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

ISBN 978 94 625 8642 0
NUR 646

Museum Van Loon
Amsterdam

Keizersgracht 672 1017 ET Amsterdam
tel + 31(0)20.624 52 55
www.museumvanloon.nl

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door:

AF amsterdams
AK fonds voor de
kunst

het
cultuurfonds

M
mondriaan
fonds

PR stichting
Pieter Haverkorn van Rijsewijk

Alta Janssen
M. H. H. H.
De Gijsselaar-Hintzenfonds

B GRAVIN VAN BYLANDT
STICHTING

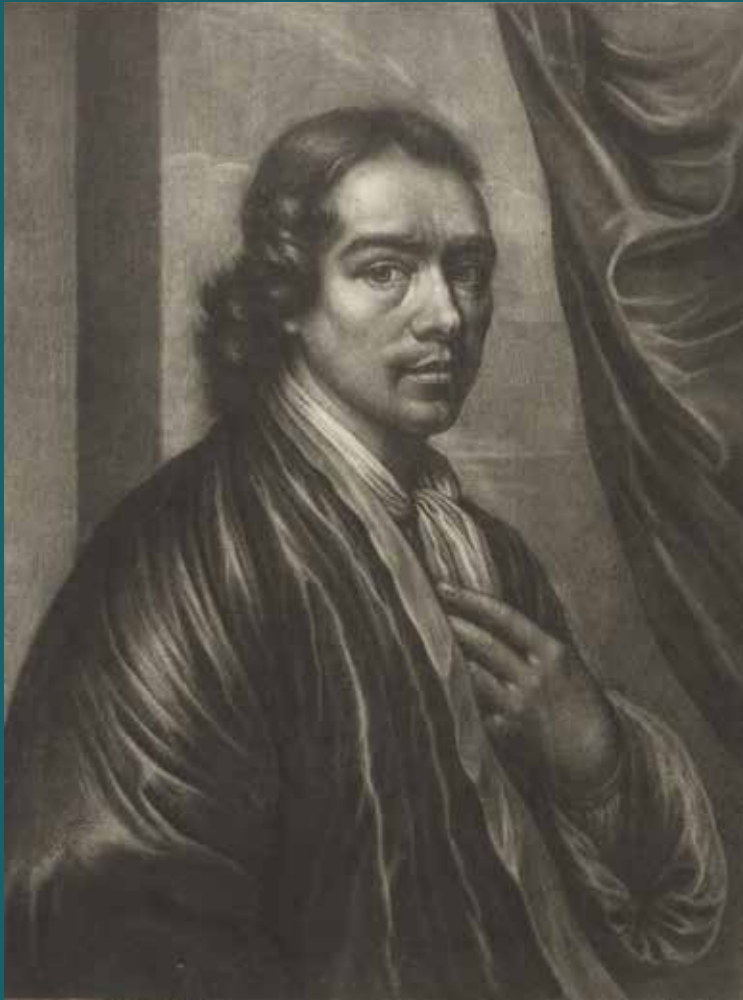
P. W. JANSSEN'S
FRIESCHE STICHTING

Hendrik
Muller
fonds

 Turing
Foundation

ZABAWAS

De kunstenaar Wallerant Vaillant (1623-1677) was bijzonder veelzijdig en werkte zowel als schilder, als tekenaar en als graficus op een zeer hoog niveau.

Geboren in Frans Vlaanderen vestigde hij zich na een leertijd in Antwerpen omstreeks 1645 in Amsterdam. Daar was hij aanvankelijk vooral werkzaam als tekenaar van in krijt uitgevoerde portretten, die een levendig beeld geven van de voorgestelde personen. Omstreeks 1655 verliet hij Amsterdam. In Duitsland maakte hij kennis met een nieuwe grafische techniek, de mezzotint. Hij werd een pionier in de beoefening van deze techniek. Gedurende ongeveer tien jaar was hij werkzaam in Duitsland en Frankrijk en maakte daar vooral prenten en tekeningen.

Terug in Amsterdam legde hij zich meer en meer toe op het maken van geschilderde portretten van vooral Amsterdamse patriciërs en werd hij een van de toonaangevende portretschilders van de Amstelstad. Tot zijn opdrachtgevers behoorden leden van de burgemeestersfamilie Van Loon. Ondanks de hoge kwaliteit van zijn werk is Wallerant Vaillant weinig bekend, vooral doordat zijn tekeningen en prenten vrijwel altijd in de mappen en dozen van prentenkabinetten zijn opgeborgen.

Museum Van Loon

WWW.WBOOKS.COM